

Азарка В.У., Васілеўская А.С. Мінск. Беларусь

**РОЛЯ ХРАНАТОПУ Ў РАСКРЫЦЦІ ІДЭІ АПАВЯДАННЯ
“ЛІТОЎСКІ ХУТАРОК”**

Максім Гарэцкі быў першым, хто ў беларускай літаратуры звярнуўся да ваеннай тэматыкі. У сваіх творах ён не раз адлюстроўваў падзеі першай сусветнай вайны, удзельнікам якой быў сам. Алесь Адамовіч адзначаў, што “факт, рэальная падзея, дакладная фраза, лік, дата – усё гэта запісвалася Максімам Гарэцкім так, быццам загадзя адчуваў пісьменнік эстэтычную радасць ад факта, які паступова стане гісторыяй і, адфактураны часам, набудзе раптам эстэтычнае гучанне” [1, с. 145]. Таму няцяжка заўважыць цесную сувязь паміж дакументальна-мастацкай прозай аўтара (запіскамі “На імперыялістычнай вайне”) і такімі апавяданнямі, як “Літоўскі хутарок”, “Рускі”, “Генерал” і інш. Праз прызму дакументальна-мастацкага твора выразней выяўляюцца ідэі ваенных апавяданняў Максіма Гарэцкага, яго бачанне вайны, творчая манера пісьма.

Месца дзеяння апавядання “Літоўскі хутарок” толькі на першы погляд абстрактнае: *Худое лета выдалася на хутарку. Сядзеў ён паміж гор, і ўся ярына выгарала* [2, с. 140]. Далей у тэксце падаецца канкрэтная геаграфічная прывязка: *Гліністая дарожка, што вілася ад хутарка ўніз, вакол стаўка да Вержбалюскага шасэ, закам’янела і патрэскалася* [2, с. 140]. Горад Вяржболава (зараз Вірбаліс у Літве) знаходзіўся на мяжы Расійскай імперыі і Прусіі. У дзённікавых запісах Лявона Задумы назва гэтага горада сустракаецца неаднаразова: *Прывал блізка Эйдкунена (Вержбалова, Кібарты)* [3, с. 25]; *Вержбалова нам не відаць, але дым сцелецца адтуль у наш бок* [3, с. 26]; *Вось і Вержбалова! Граніца. Эх!* [3, с. 56]. Згадваюцца ў тэксце дакументальнай аповесці і хутары, размешчаныя каля Вяржболава: *Мы даўно стаім, а хвост нашае калоны ўсё яшчэ цягнуцца міма нас на прывал да розных хутароў* [3, с. 24].

Галоўнае ў запісках “На імперыялістычнай вайне” – перадача думак і пачуццяў Лявона Задумы, таму ў творы падаецца толькі панарама месцаў, праз якіх праходзіць галоўны герой. А ў апавяданні хутарок становіцца па сутнасці адной з дзейных асоб, што падкрэслена і назвай твора.

Форма франтавога дзённіка прадугледжвае, што час, калі адбываюцца падзеі, будзе дакладна маркіравацца: свае запісы Лявон Задума пачынае “ў самым канцы ліпеня 1914 года”, а заканчвае прыблізна праз шэсць месяцаў, пра што сведчаць часавыя маркеры “*пяты месяц вайны*” пры апісанні падзей ў шпіталі і “*яшчэ і месяца няма, як вярнуўся дамоў*” у апошнім раздзеле.

Тымі ж самымі рамкамі – з ліпеня па снежань 1914 года – абмежаваны мастацкі час і ў апавяданні “Літоўскі хутарок”. Дзеянне пачынаецца летам (у першым сказе час маркіруецца спалучэннем “*худое лета*”) 1914 года, пра што сведчыць загад “*ехаць у гміну для патрэб мабілізацыі, бо абвешчана вайна з прусамі*”. Як вядома, Германія аб’явіла вайну Расіі 19 ліпеня (паводле новага стылю 1 жніўня) 1914 года. У тэксце апавядання ёсць і дакладны часовы маркер: на крыжах, што пастаўлены на магілах рускіх і

нямецкіх салдат, пазначана дата бою – 4 жніўня 1914 года. Апошняе ўказанне на час чытач знаходзіць у канцы твора: *Прайшлі спакойна, хоць і нявесёла каляды* [2, с. 153].

Апавяд ад трэцяй асобы, аналітычны метада адлюстравання падзей надаюць усяму тэксту дадатковую глыбіню. Максім Гарэцкі ўвесь час мяняе планы апавядання, чытач бачыць падзеі і герояў то панарамна вачыма апавядальніка, то дэталёва праз успрыманне каго-небудзь з дзейных асоб, дальні план чаргуецца з бліжнім.

Першы раз мы бачым хутарок з пэўнай адлегласці: *Сядзеў ён [хутарок] паміж гор, і ўся ярына выгарала. Дый жа ставок, што сінеў пад гарою, блізка што высахнуў... Гліністая дарожка, што вілася ад хутарка ўніз, вакол стаўка да Вержбалоўскага шасэ, закам'янела і патрэскалася* [2, с. 140].

Потым дзеянне пераносіцца непасрэдна на хутар: *Калі ж познаю начою з фанаром у руках прыскакаў на хутарок конны ад гміны і забарабаніў у вакеніцу, уся сямейка мігам ускочыла і спалохалася* [2, с. 140]. Далей прастора звужаецца да хаты Яна Шымкунаса: *А калі пасланец уваліўся ўвесь у пыле ў хату, ... — у хаце прайшоў жах і запанавала смяцenne* [2, с. 140].

У наступным абзацы прастора пашыраецца: *А на другі дзень, як свет, пацяклі на ўсёй ваколіцы жаночыя слёзы, былі хліпанне і выцце, малітвы і кляцьба* [2, с. 140]. І зноў дальні план: *Схаваліся за ўзгорак* [2, с. 140].

Такі прыцып пабудовы прасторы характэрны ўсяму апавяданню. Элементы прасторы не вельмі разнастайныя: дальні план – ваколіца – хутарок – хата. М.Гарэцкі проціпастаўляе ў творы дзве прасторы: *блізкую*, асвоеную чалавекам, якая стагоддзямі ратавала і ахоўвала, і *далёкую*, якая выклікае трывогу і адкуль да хутарка набліжаецца небяспека.

Тэма сваёй прасторы рэалізуецца ў тэксце праз ужыванне слоў *хутарок, хата, сад, п'яхаць, поле, гняздо*: — *Няго сюды, да мяне на хутар, можа прыйсці герман? Няго тут на маім родным полі, блізка хаты маёй страляць будуць? І тутака ляжаць будуць забітыя?* [2, с. 142].

Тэма далёкага і небяспечнага месца рэалізавана ў тэксце назоўнікамі *гара, узгорак, шаша, лес*, прыслоўямі *адзадзі, збоку, высока, унізе*: *А ўдалі над лесам выплываюць знекуль белыя клубочкі дыму* [2, с. 144]; *Адзадзі страляніна, і збоку лятуць ужо снарады* [2, с. 146]. Менавіта адтуль, здалёку, ідзе вайна, усё больш і больш набліжаючыся да хутарка. Таму, апісваючы наступленне немцаў, Максім Гарэцкі выкарыстоўвае прыём набліжэння дзеяння: *Людзей не было відаць, але паміж гор то тут, то там хлопала, і на міг віднеўся клубочак пару, як ад дыхання ў мароз* [2, с. 147]; *Ядвіся прыльнула вокам да ваконца і ўбачыла: ад лесу на шасэ важка імчыцца конніца ў сініх мундзірах з флажкамі на канцы пік* [2, с. 148]; *Не паспела Ядвіська дабегчы з бацькам да пограба, як да хутарка наўскачка падляцелі нямецкія кавалерысты* [2, с. 148].

Блізкія і дальнія планы адрозніваюцца тэмпаральнымі характарыстыкамі. У мове апавядальніка пераважаюць дзеясловы прошлага часу: *Не паспела Ядвіська дабегчы з бацькам да пограба, як да хутарка наўскачка падляцелі нямецкія кавалерысты*.

— Прусы, – **уздрыгнула і акамянела** дзяўчына і ўжо не **магла адвесці застылых вачэй ад тых. Ногі неспадзявана аслаблі, дажа згібаліся, зрабілася сцюдзёна. І Ядвіся проці волі хрыпла і дужа ціха шагнула, узняўшы руку: — Не рушце!..** [2, с. 148]. У той час як бліжнія планы пісьменнік стварае з дапамогай дзеясловаў цяперашняга часу: *У Янавай хаце за сталом сядзяць нямецкія пехацінцы. П'юць кофе, малако, ядуць хлеб з маслам, яйкі... Каля столу стаіць Ян і гамоніць з салдатамі. Ад печы да столу бегае Ядвіська... Салдат жывод перакладае таварышам, што кажэ гаспадар па-літоўску* [2, с. 149].

Мастацкі час то замаруджваецца, калі М.Гарэцкі засяроджваецца на апісанні падзей адной ночы, аднаго дня, некалькіх гадзін, некалькіх хвілін, то паскараецца, пераносячы дзеянне праз тыдні і месяцы. Кожны план вызначаецца сваім часавым маркерам – назоўнікам ці прыслоўем з тэмпаральным значэннем: *па вясне, познаю начою, на другі дзень, увечары, парання, учора, цяпер, падышоў дзень, досвіткамі, ужо цяпер дзень, да канца бою, ізноў дзень, мінуўся месяц, пры пары, дзень і ноч, на пяць мінутак.*

Мастацкі час у апавяданні “Літоўскі хутарок” лінейны, падзеі апісаны ў храналагічным парадку, аднак кампазіцыйна твор пабудавана так, што праз пэўны адрэзак мастацкага часу (*прайшла мабілізацыя, мінуўся месяц, прайшло роўна два тыдні*) хутарок і хата Шымкунаса зноў і зноў трапляюць у поле зроку апавядальніка і адпаведна чытача.

Апісваючы тое, як паводзяць сябе рускія і прусы ў адным і тым жа месцы, у падобных сітуацыях, Максім Гарэцкі падкрэслівае, наколькі падобныя салдаты абедзвюх армій: *Уся хата дрыжыць ад звонкага, адылі закароткага смеху. Толькі задумная Монця ледзь усміхнулася на словы смяшлівае сястры [2, с. 143]; Але хто заможней, пакідае грошы на стале [2, с. 143]; Салдаты незадаволена спыняюць абед і рыхтуюцца выхадзіць. На стол кідаюць маркі. Іншыя датыкаюць пальцамі каскі і смяюцца Ядвісі [2, с. 150].* Аднак усе яны, і свае і чужыя, разбураюць гняздо Шымкунаса: *свае – Пачалі ламаць вароты, дзверы, платкі на будоўлю бліндажоў [2, с. 143]; чужыя – Усё ўзялі: блізка ўсіх коней, каровак, зімовую адзежу. Спрачацца няможна было — забілі б. А да начальнікаў не даступішся. І ўсё паелі: кароў, свіней рэзалі, гусей, курэй [2, с. 151]; свае – нехта начою падушыў яго пчол і паламаў калодкі, шукаючы мёд [2, с. 152].*

Чытач становіцца сведкам таго, як руйнуецца гаспадарка Шымкунасаў і за якія паўгода прыходзіць у заняпад. Невыпадкава ў канцы твора мы бачым хутарок вачыма таго ж самага персанажа, што і ў пачатку: *Феерверкер Сініца збочыў ад шасэ да хутарка... Няможна пазнаць, што той самы. Палова будоўлі згарэла, толькі хата дзівам уцалела. На двары, сярод абгарэлага, чорнага будавання — здохлая ці забітая сучачка. Страха ў хаце прабіта. На печы сядзіць саўсім ужо сляпая Даміцэля. Яна разгарнула на нагах, як дзіцёнак, ліст з Масквы ад раненага сына Блажыса. Дзіра ў столі вялікая, адтуль свеціць. Хата сцюдзёна, як пуня. Тут жа дзядзька Ян. Сядзіць ля стала на шклянках ад пабітага вакна, напраўляе саламянае заткала ў вакне і*

сапе ў піпку, дзе замест табакі — хлоп са сцяны. Даўно ён не галіўся, не часаўся, змарнеў [2, с. 153].

Яшчэ большы драматызм надае твору пераход ад гэтага бліжняга плана на дальні, той, што і ў пачатку твора: *Хутарок цямнеючаю плямаю астаецца далёка адзядзі* [2, с. 154]. Кальцавая кампазіцыя, сіметрычнасць арганізацыі хранатопу твора дазволілі пісьменніку акцэнтаваць увагу на тым, што хутарок (гняздо, сутнасць жыцця сям’і) разбураны і ператварыўся ўсяго толькі ў пляму на карце гісторыі.

Такім чынам, аналіз хранатопу апавядання “Літоўскі хутарок” дазваляе глыбей пранікнуць у сутнасць твора. Вайна імкліва разбурае спрадвечнае, створаная і назапашанае стагоддзямі. Словы апавядальніка, сказаныя ў канцы: “*Белым пакрываю пахаваў Бог бруд зямлі, апаганенай грэхам чалавека — убійства і разбурэння ў прыродзе*”, высвечваюць погляд Максіма Гарэцкага на вайну: вайна – грэх адных, за які іншыя расплочваюцца знішчанымі гаспадаркамі, жыццём, згвалтаванымі душами.

Літаратура

1. Адамовіч, А. “Браму скарбаў сваіх адчыняю...”/ А.Адамовіч // Здалёк і зблізку. Зборнік літаратурна-крытычных артыкулаў. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1976. – С.99-339.

2. Гарэцкі, М. Літоўскі хутарок / М.Гарэцкі // Збор твораў: у 4-х т. – Мінск: Мастацкай літаратура, 1984. – Т. 1. – С. 140-154.

3. Гарэцкі, М. На імперыялістычнай вайне. (Запіскі саладата 2-й батарэі Н-скай артылерыйскай брыгады Лявона Задумы) / М.Гарэцкі // Збор твораў: у 4-х т. – Мінск: Мастацкай літаратура, 1985. – Т. 3. – С. 5-128.